

„Vznešenost řeči české neb vůbec slovenské“ (Jan Hrdlička). Úvahy o jednom z celokrajinských jazykov v Uhorsku

ISTVÁN KÄFER (PILÍSCSABA, SZEGED)

Key words: Czech and Slovak languages in the space of the Kingdom of Hungary, Czech-Hungarian cultural and educational cooperation

Abstract:

The author of the present study deals with the role of the Czech language in the cultural space of the former Kingdom of Hungary and its cultural function as part of the general educational activity.

V mojej dnešnej téme niet žiadneho nového materiálu. Ide iba o pokus správnejšieho určenia jazyka, ktorý sa používal ako jeden z celokrajinských jazykov Uhorského kráľovstva – Regnum Hungariae. Prechádzka medzi pôvodnými dokumentmi bude svojvoľná a vonkoncom neúplná.

V roku 1463 trnavský mäsiar Egídius venoval celý majetok jednému kostolu, aby bol farár praedicatorum Slavorum pro populo eiusdem linguae, čiže kazateľom Slovákov pre ľud vo svojom jazyku. Trnavčania sa od husitských dôb dožadovali kazateľa. Dňa 3. januára 1471 ostrihomský arcibiskup potvrdil Václava z Brna za farára v Trnave. Spravodlivý kráľ Matej Korvín daroval erb a privilégia „fidei nostro nobili“ – vernému nášmu – Paulus Holy de Hradna, ktorý sa stal kapitánom mesta.¹ Gašpar Bak, veľprepošť Spišskej kapituly, v roku 1479 napísal na svoj ťahák: „*Poproste mileho Buoh za ty všichni duše, ježto sie poručili v modlitby moje nebo pharařevy a take koriž sie pomahali i almužnami od meho žakovstva, zdalibych ja bych nemohl menovati každého zvlášč...*“²

V roku 1616 Daniel Löbrynus Novoměstský preložil z nemčiny do češtiny niekoľko rokov staré dielo istého nemeckého pastora. V úvode priznáva, že preklad je len pokus. V škole si totiž veľmi obľúbil biblické

¹ PÖSTÉNYI, Ján: *Slovenský národný život v Trnave v rokoch 1488–1820*. Kultúra, 15, 1943, Spolok sv. Vojtecha, s. 2–4.

² PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 93–95.

hlavolamy, ale nevedel ešte dobre po nemecky, preto mal pomocníkov, a „*knižka nenj do konce zauplna... odemne předložena*“. Trenčiansky majiteľ tlačiarne ju vydal ešte raz. V úvode z 19. marca 1660 v Trenčíne sa odvolával na popularnosť a nedostatok knižky vydanéj pred 43 rokmi, pripravil ju ako darček na Zelený štvrtok a oznámil, že Löbryn ju preložil „*z německého jazyka v český aneb slovenský*“. Na titulnom liste Tranovského *Cithara sanctorum* čítame: „*Písne původní a přeložené do naší slovenské řeči*“.³

Náboženské rozpory v kruhu slovenských katolíkov sa objavili aj v úmyselnom zamietnutí „slovenskej“ češtiny protestantov. Termín *obecná slovenčina*, dozrievajúca v slovenských kultúrnych kruhoch v Trnave, naznačuje, že sa Pázmányovo katolícke prostredie neobrátilo náhodou k jazyku slovenského ľudu. Tento jazyk bol už ale jazykovo naozaj slovenským, hoci stál najbližšie k českej jazykovej oblasti. Pázmány viedli nábožensko-politické ciele, aby dal alternatívu voči kacírskemu jazyku všeobecne používanej *Kralickej biblie*.⁴ Aj to však trvalo iba do tých čias, keď sa Svatováclavská biblia rozšírila aj v Uhorsku. Národne ladená slovenská katolícka spisba bola veľmi významná, ale krátkodobá a aj chvályhodná práca kanonika Palkoviča bola skoro neaktuálna, veď necelých 15 rokov po prvom výťlačku katolíckej biblie sa vedúci slovenského národného hnutia dohodli o zavedení strednej slovenčiny. A rozhodujúci súhlas dal sám Hollý, ktorý bol aktívnym spolupracovníkom pri prácach prvej slovenskej tlačenej biblie.⁵ Ale medzitým vo verejnom živote i v súkromnej korešpondencii, napriek maďarizácii Uhorska, ďalej používali stále viac slovenský, ale predsa len český jazyk, ktorý bol dlhé stáročia jeden zo spisovných jazykov Uhorska. A tento jazyk poznali a používali i takí literáti, ktorých národné bibliografie, ba i národné retrospektívy zaraďujú do moderných, nesprávne zjednodušených, skreslených nevedeckých heslárov. Tento jazyk a celá duchovná produkcia v tomto jazyku je nerozdeliteľnou súčasťou aj bohemistiky-bohemológie, aj hungaristiky-hunga-

³ Porov. KÁFER, István: *Slovenská vzdelanosť v zväzkoch „Starých tlačí v Uhorsku“* (RMNy/STU). In: Maďarsko-slovenské terminologické otázky. Red. Á. Barna. Pilišska Čaba – Ostrihom, Katolícka univerzita Petra Pázmány, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky a strednej Európy, Výskumná skupina strednej Európy sv. Vojtecha 2008 (Pons Strigoniensis, Studia IX.), s. 21–28.

⁴ KÁFER, István: *Adalékok a barokk magyar—szlovák vonatkozásaihoz*. In: *Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. Piliscsaba 2005, s. 144–151.

⁵ KÁFER, István: *A Biblia a szlovák nemzeti művelődésben*. In: *Biblia Sacra Hungarica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*. Red. J. Heltai. Budapest, Argumentum 2009, s. 197–203.

rológie, aj Knihopisu⁶, aj Régi Magyarországi Nyomtatványok⁷ – Starých tlači v Uhorsku.

Ale vráťme sa k dokumentom!

Václav Rataj venoval báseň Jurajovi Rákóczimu I., Istvánovi Katonovi Gelejimu ako aj profesorom a študentom akadémie v Albe Julii. Rataj sa po slávnostnom absolvovaní skúšok 10. decembra 1635 stáva od roku 1636 najprv rektorom v Markušovciach a vychovávateľom v rodine Máriássyovcov, potom evanjelickým kňazom v Batizovciach.

Ezekiel Jabín sa narodil vo Valašskom Meziříčí. Pôsobil ako učiteľ a po roku 1627 ušiel do Uhorska, najprv do Púchova, neskôr do Lednic. Dňa 21. marca 1658 pochoval Jana Efrona Hranického, ktorého odborná literatúra ani nespomína, hoci „do toho nešťastného rozptýlení“ bol žiakom aj Komenského. V roku 1650 „zvolen byl za představeného nám moravským kněžím Páně, kteří v tomto slavném uherském království zůstávajíme“, pre jeho významné pôsobenie „v Spiši v dědině Batyzovcých cyrkve Boží lidu českého a moravského“. Táto skupina českých exulantov patrila k smeru reformovanej cirkvi a dostali sa do kontaktov s maďarskými kalvínmi.

Profesor Johann Heinrich Bisterfeld z herborskej univerzity prijal počas svojho 25-ročného pôsobenia množstvo doktorandov z kruhu českých kňazov-exulantov, z Horného Uhorska. A tu nejde iba o jednoznačné snahy českých exulantov vrátiť svoju vlasť do stavu nezávislosti pomocou sedmohradských kniežat. Ale ide tu aj o úlohu, ktorú zahrávali v domácej, uhorskej vzdelanosti. Analýzou činnosti Bisterfeldových študentov by bolo možné určiť intelektuálne hranice a vzniku symbolického Pallas Dacica. V skúškovom období august-november 1651 odpovedali z protestantských téz študenti Hungarus, Siculus, nobilis Hungarus, Walachus, Saxo-Transylvanus, Bohemus (Augustinus Cseiteiensis), Scepusius (Michael Duchon Marcusfalvi...

Známy Jakub Jakobeus... antehac Pragae Bohemorum ecclesiae ministri... bol kňazom „slovanského národa“. Jeho syn Nicolaus Jacobeus Pa-

⁶ Porov. KÄFER, István: *Lacrumae gentis Slavonicae. A szlovák művelődéstörténet kezdetei az RMNy harmadik kötetében*. In: *Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. Piliscsaba 2005, s. 97–101.

⁷ *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600*. Red. G. Borsa – F. Hervay – B. Holl – I. Käfer – Á. Kelecsényi. Budapest 1971; *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635*. Red. G. Borsa – F. Hervay – B. Holl. Budapest 1983; *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1635–1655*. Red. J. Heltai – B. Holl – I. Pavercsik – J. Vásárhelyi. Budapest 2000 (RMNy I–III).

leus Praga Bohemus pri vysväcovaní maďarského kostola v Prešove pozdravuje otca, autora slávneho diela *Gentis Slavonicae lacruma*...⁸

Matej Bel, magnum decus Hungariae, napísal okolo roku 1745 vo svojom úvode k dielu *Grammatica Slavico-Bohemica* od autora Paulus Doleschalius Szakolcza-Hungarus, Posonii 1746: Ingruit tandem Husitarum tempestas... Potom však nastali husitské búrky... no, napodiv neuškodili kráse a sláve linguae Bohemicae, skôr naopak, narobili ho ešte populárnejším, aj keď sa celkom neudomácnil, teda stal sa aspoň známym vo všetkých krajoch a národoch, ktoré tieto vojnové pohromy sužovali zbraňami, plienením a lúpežením. Lingua Slavonica bol už vtedy v Uhorsku udomáčený, pretože ním rozprávali po príchode Hungarorum sub septem ducibus zvyšký preddunajských Slaorum, ktorí susedia so slovanskými Moravami, Slezanmi, Poliakmi a Rusmi... Potom však, keď husitov Mathias Corvinus potlačil, mnohí z Čechov, získajúc občianstvo, usadili sa in Hungaria, jazyk domorodých Slavorum indigeranum priviedli na takú vyspelosť a uhladenosť, že aj dnes sú in gente Slauiica, ktorých jazyk, čoraz väčšmi cibrený a zošľachtivený, vyrovnáva sa prirodzenému pôvabu Bohemicae lingvae... Nechcem sa šíriť o prevratoch, ktoré nastali v českých krajinách po vyhnaní kurfürsta Fridricha... in Hungaria nielen vzdelanci, sed mag-nates etiam, et ex nobilitate eorum Comitatum, in quibus Lingua Slauiica vernacula est, curam, Linguae Slavo-Bohemicae, cultumque, adse pertinere exitimaverint. In bis censemus..., ale ani magnáti a šľachta v tých stolic-iach, v ktorých sa rozpráva slovanským jazykom, neváhali podporovať slovansko-český jazyk. K tamtým počítame: Szunyoghios, Illésházios, Thursones, Osztrosithios, Zayos, ceteros... spomedzi šľachty Szulyowszkyos, Szerdahelyos, Révaios, Iustios, Otlíkios, Beniczkyos, Platthysos, Podthurnyaios... Zo vzdelancov vynikli predovšetkým Hrabeczii, Hodikii, Kalinkii, Masniczii, Michalidesii, Krmanii, Jacobaei.⁹

Magnum decus Hungariae sa podpísal medzi inými ako „prešpurský kazateľ“. Trpasličí potomkovia, dnešní Maďari a Slováci chcú ho zaradiť do škatuľky národnosti, čomu sám Bel nerozumel. Domáca úloha nie je ľahká. Ide bezpochyby o Slovanov, o česko-slovanský, slovanský jazyk v Uhorsku, ktorý používajú, pestujú magnáti, šľachtici, vedci slovanského jazyka. Domáca úloha však znie, že ani uvedení ľudia, ani jazyk nie je slovenský v dnešnom zmysle slova. *Schwete-janski* Valentína Balassiho, jeho kopec Holo v Liptovskom Jáne, Werbicze, Ploštin, mená jeho poddaných Ušik, Macko, Nohinka, Zellyen, Plewa... V úradných, súdobých spisoch: „*Wibrali, pan Balazi Walent moju wes Wawrišov... pobacol Matt-*

⁸ RMNy 1938.

⁹ *Predslov Mateja Bela*. In: DOLEŽAL, Pavol: *Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746. 1. vydanie.

*hias Kušku pranieru bacol...*¹⁰ Alebo ešte 250 rokov neskôr v komédii Imre Madácha A civilizátor: „*Zatraceni sviniar, Uhor som, Cso zse si bol dotol Jano – Mizer Slovák večer rano. Teraz budeš slavný Rakuz, do rityi mi zakuz...*“¹¹ Tak isto známe slovakizmy Kálmána Mikszátha. Jazyk slovenského ľudu je bohato zastúpený v prvom slovenskom preklade Biblie z roku 1756–1759, na rukopisných stranách *Kamaldulskej biblie – Swatí Biblia Slowénské*: hajov, hintov, chotár – a nie hranica, chýr – ale nie zpráva, palica, kopija, čipka...¹² Katolíci, kde mohli, vpustili jazyk ľudu do obradov, ale prakticky v slovenskom etnickom regióne sa používala biblická čeština a jej varianty – česká slovenčina, slovenská čeština, uhorská slovenčina.

Aký názov má tento jazyk? Akej národnosti sú jeho používatelia? Je vôbec kontinuita medzi slovenským jazykom slovenského ľudu a slovenskou češtinou, resp. českou slovenčinou? Prvé nároky suverenity slovenského národa sa ešte skoncipovali v tomto jazyku. V odbornej literatúre by bolo treba terminologicky a ideovo spresniť danú skutočnosť. Hfštka slovenskej inteligencie sa dostala medzi nároky Čechov a Maďarov o národný štát. Najostrejšiu kritiku dostali Slováci za svoju novú slovenčinu práve od tých svojich veľikánov – Kollára a Šafárika –, ktorí ostali verní českému jazyku. Potom sa dostala na denný poriadok idea čechoslovakizmu a podobne, ak nie viac škodlivý plebejský aspekt: „*Na počiatku bolo slovo a slovo bolo u Štúra.*“¹³ Toto skoro storočie značne deformovalo skutočnosť. A navyiac: maďarská vzdelanosť až dodnes vyhlasuje všetko uhorské za maďarské a k verejnej mienke sa nedostanú ani prvé omrvinky objektívnych vedeckých výsledkov. Barokový slavizmus Jakuba Jakobeá je v úplnej zhode s Krmanovým uhorským patriotizmom. Obidvaja boli evanjelici, obidvaja boli proti habsburskej ríši, ale neboli ani Slováci, ani Maďari v zmysle 19. storočia. Jakubeov gens Slavica nie je slovenský národ, Krmanova drahá vlasť uhorská nie je národný štát Maďarov. V 18. storočí je už veľký rozdiel medzi Slovanmi českých zemí a Horniakov aj zo spoločensko-politického, aj z jazykového hľadiska. Jazyk *Kralickej biblie* sa síce slovakizoval, predsa prakticky sa stal mŕtvym jazykom, ale zrozumiteľnou „latinčinou“ pre ľud.

¹⁰ KÄFER, István: *Balassi Bálint helye a magyar-szlovák szellemi összefüggésrendszerben. Dokumentumok és értelmezési lehetőségek*. In: Dona..., s. 138–143.

¹¹ MADÁCH, Imre: *A civilizátor*. <http://mek.oszk.hu/00700/00767/00767.pdf> s. 28.

¹² KÄFER, István: *A Biblia a szlovák nemzeti...*

¹³ MINÁČ, Vladimír: *Tu žije národ*. In: Súvislosti. Bratislava 1976, s. 57.

Rozbor spisov národnej obrany Slovákov je veľmi poučný. Najmä po-
 čiatky rozpadu uhorského patriotizmu a rôznych foriem česko-slovenskej
 jednoty. Germanizačná administratíva Márie Terézie a najmä Jozefa II.
 vyvolala reakciu maďarského národného hnutia a ako ďalšiu reakciu
 slovenskej inteligencie. Prešporský generálny seminár, ale aj Stolica reči
 a literatury slovenské/Katedry reči a literatury československej sa stali
 ohniskom suverénnej slovenskej národnej identity. „*Keď aj nijako nemô-
 žeme schvalovať počinanie panovníkovo, ktorý Cirkev obral o všetky jej
 práva a násilne zasiahol i do takej veci, ktorá je výslovne vnútornou vecou
 Cirkvi, ako je práve výchova jej kňazov – predsa mimovoľne jeho zásah
 mal pre našu slovenskú vec dobré výsledky*“ – sumarizuje Štefan Zlatoš¹⁴
 roku 1936 a plne to potvrdzujú básnické prvotiny Jána Hollého, ktorý už
 slovenský Parnas neumiestňuje pri brehoch Vltavy ako Fándly, ktorý po-
 važoval slovenský kmeň za príslušníkov českého kmeňa. Hollého sloven-
 ský Parnas je Uhorsko, Gellértov vrch je Olymp, Pindus je Tokaj. Cen-
 trom je aj Trnava so svojimi chrámami a Apolón sa bude pozerat' z vrchu
 Korlátka, a Pázmány mu založí knižnicu...¹⁵ A Štúr a jeho „družina“
 z Prešporka hlásia samostatnosť slovenského jazyka.

Ale tento proces je zdĺhavý a zložitý. Česká slovenčina/slovenská češ-
 tina sa používa ďalej. Autor motta nášho príspevku priam volá: „*Živ buď
 Josefe II., živ buď králi jak Nemců, tak Slováků! A Mária Terézia! Její
 návštěva Rytířské akademie v Brně, kdy na jej předložení otázku Co za
 řeči akademici by se učili – ona sa ohlásiti ráčila: Proč ne českou. Však já
 mám více českých, nežli francouských a anglických poddaných! Ó, slovo
 života pro řeč naši! Poskakujte již směle národové slovenští, nebo řeč vaše
 jako již živá, tak líba jest...*“

Hrdlička, ktorý farárčil štvrtstoročie v Maglóde medzi kolonistami na
 okraji Dolnej zeme, konštatoval: „*Slyšel sem často mluvit, že řeč sloven-
 ská jest nic více než sedlská.*“¹⁶ Určite to z neho vyvolalo prostredie, veď
 na krásnu pochvalu Mateja Bela rezonuje ešte aj Michal Miloslav Hodža
 vo svojom spise *Dobruo slovo Slovákom...* v roku 1847: „*Slovák i českú
 řeč si od jakživa Slovenčinou menuvau. Čeština medzi Slováci sa tak udo-
 mácnila, že pri nej na pospolitú řeč ani pomyslenia nebolo. Krem toho
 česká řeč i sama v sebe výborná súc, bývala kedisi řečou panského
 stavu...*“ Hodža povoláva medzi Slovákov práve tých urodzených, ktorých

¹⁴ KÁFER, István: *A Biblia a szlovák nemzeti művelődésben*. In: *Biblia Sacra Hungarica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*. Red. J. Heltai. Budapest, Argumentum 2009, s. 197–203.

¹⁵ VYVÍJALOVÁ, Mária: *Mladý Ján Hollý*. Bratislava 1975.

¹⁶ TIBENSKÝ, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava 1965, s. 131–140.

Bel vymenoval: „*Do spolku národnosti povolávame Vás Urodzenci, Páni, šľachtici, zemanja slovenski. Vi ste tak Slováci akoli aj my, a my sme tak Uhrja akoli aj vy.*“ Úloha štúrovcov nebola ľahká, veď sám Hodža vyhlásil: „*Ani nech nás nezráža to, že v Uhrjeh slovenská naša národnosť je nje uznaná. Či chceme aby nás njekdo iný uznal, keď sami sebä ešte neuznávame... Slovenská národnosť je nječo tak zvláštneho, že v Uhrjeh ňjeto pre ňu ešte rámu, preto sa ešte ani vystaviť, ani poznať nedala... Boli časy, keď Illésháziouci, Révayovci, Turzouci, Stanžičouci, Vešelinovci, Podmanickouci, Prónayouci v súkromnom i verejnom živote o vecach našej spoločnej vlasti vyjednávajú, so stolicami dopisujú slovenskí običaj mávali.*“¹⁷

V českej a slovenskej odbornej literatúre sa nachádza dosť značný materiál o úlohe českého jazyka medzi Slovákmi. V maďarskej odbornej literatúre sa tejto otázke venovala malá pozornosť. Úlohy na obidvoch stranách sú dané, veď to uhorské a česko-slovenské najmä v 17.–18. storočí sú veľmi príbuzné. A nemožno ich nepovažovať za samozrejmé vlastné prvky českej a maďarskej vzdelanosti. Treba sa iba vrátiť k pôvodným dokumentom.

¹⁷ KÄFER, István: *A szlovák irodalom magyar vonatkozásai Michal Miloslav Hodža, Vincent Šikula és Ladislav Ťažký műveiben.* In: *A közép-európai irodalmak.* [szerk. Ábrahám Barna – Illés Pál Attila] – Bp. 2007/2008, Szt. I. Társ., Esztergom Forrásközpont Sorozat II. szerk. Kozma Gábor, s. 103–131.

